

Cəlil Məmmədquluzadə - 150

Xalq azadlığıının carçısı “Molla Nəsrəddin” jurnalının təsir dairəsi

(əvvəli 24 yanvar tarixli sayımızda)

“Molla Nəsrəddin”in har yerde reğbətə qarışınmasının bir sirri də onun cəsareti çıxıları, yoxsul kütütlərin istəklərinin qüdrəti tərcüməni olmasında idi. Özbək xalqı “Molla Nəsrəddin”ə özünün havadarı kimi baxır, onun hər nömrəsini səbirsizliklə gözləyirdi.

“Molla Nəsrəddin” Buxara əmirləri və din xadimlərinin özbaşinalığını, əqlasızlığını və riyakar siyasetini müntəzəm ifşa etməklə xalqın gözünü açır, onları sıx birleşməyə çağırırdı.

“Yamaq”, “Osmanlı ilə İtaliya davası”, “Köhne il” kimi felyetonlarında və bir çox karikaturalarda Buxara əmiri Əhəd xanın, Səmerqənd müftisi Məhəmməd Bəqə Xəcənin və b. özbək xalqının başına getirdiyi müsibətlər kəskin tənqid olunur. “Molla Nəsrəddin” jurnalının 1909-cu il tarixli 18-ci nömrəsində karikaturalardan birində buxaralılar qoyun şəklində təsvir olunur. Buxara əmiri qoyunun başından, qazısı isə ayaqlarından möhkəm tutub yere yixiblər. Çar memuru arxayıñ-arxayıñ qoyunu qırırdı.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı özbək xalqının siyasi-ictimai həyatına və məişətinə müntəzəm müdaxilə etməklə xalqın ictimai fikrinə ciddi təsir göstərirdi. Özbək şairi M.Məhəmmədcanov haqlı olaraq yazar ki, “Muştum” (1922) özbək satirik jurnalı köhnə feodal-patriarxlı həyatın qalıqlarına və mürtəcə adət-ənənələrə qarşı mübarizədə ancaq “Molla Nəsrəddin”dən ilham almışdır.

“Molla Nəsrəddin” türkmən xalqı arasında da geniş yayılmışdı. Azərbaycan-türkmən ədəbi əlaqələrinin görkəmli tədqiqatçısı Əkbər Ruhi “Molla Nəsrəddin” və “Toxmaq” jurnalı” sərlövhəli məqaləsində realist Azərbaycan ədəbiyyatının türkmən ictimai fikrinə faydalı təsirindən bəhs edir.

Türkmenistanda din xadimlərinin və yerli hakimlərin özbaşinalığı, xalqın başına getirdikləri müsibətlər, fanatizm, cəhəlet və mürtəcə adət-ənənələr “Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində ardıcıl şəkildə kəskin tənqid olundur. Bu jurnal türkmən klassik ədəbiyyatına, həyatına və məişətinə bələdliklə çıxış edir, yoxsulların mənafeyini gözleyir, ona görə də pərəstişkarlarının sayı get-gedə artırdı.

Türkmen satirik-yumoristik jurnalı “Toxmaq” “Molla Nəsrəddin”in təsiri altında yaranmışdır. “Toxmaq”ın meydana gəlməsi ideyası haqqında türkmən ədəbiyyatının görkəmli xadimi Berdi Kerbabayev yazar: “... Məni bir məsələ düşünürdü: nə üçün bizim belə bir jurnalımız yoxdur? Milli mətbuatımızın inkişafına imkan tapan kimi “Molla Nəsrəddin”ə oxşar “Toxmaq” jurnalı çıxarmağa başladığımızı.

“Molla Nəsrəddin” və “Hophopname” stolüstü kitabımız oldu. Biz onlara tez-tez müraciət edib, çox şey öyrənirdik. Bu cəhətdən ister “Molla Nəsrəddin”, isterse də “Hophopname” “Toxmaq” əməkdaşlarının ensiklopediyası idi. Türkmen ədəbiyyatında mənsur satira, felyeton və müxtəlif formada satira nümunələri bilavasitə “Molla Nəsrəddin” jurnalının təsiri altında yaranmışdır... Biz jurnalda məzmunlu karikaturalar vermək üçün də “Molla Nəsrəddin” jurnalının zəngin tacribəsindən istifadə edirdik”.

Bu faktin özü sübut edir ki, “Molla Nəsrəddin” jurnalı türkmən realist ədəbiyyatının inkişafına müyyən təsir göstərmişdir.

Azərbaycanın demokratik mətbuatı və realist ədəbiyyatı tatar yazıçılarının məfkurəcə formallaşmasına daha faydalı təsir göstərmişdir. “Molla Nəsrəddin”in arabir tatar həyatına toxunması bu təsiri daha da artırıldı.

Görkəmli tatar ədəbiyyatçısı, professor M.Qaynillin yazar ki, “Molla Nəsrəddin” öz səhifələrində verdiyi felyeton və karikaturalarla Kazan, Orenburq, Həşterxan və Tomsk şəhərlərinin irticəti tatar ruhaniləri və baylarının mütərəqqi mədəniyyətə qarşı düşməncilik hərəkətlərini ifşa edirdi.

Klassik Azərbaycan ədəbiyyatı inqilabçı-demokrat yazarı Q.Tukayın ideya mənbəyi olmuşdur. Q.Tukay “Molla Nəsrəddin” jurnalından satira sənətkarlığını, tənqid üsulunu öyrənmişdi. O bu faydalı təsir altında 1906-ci ilin ortalarında ilk satirik tatar jurnalı “Uklar”, sonralar isə “Yaşen”, “Yalt-yult”u nəşr etdi. Bu jurnalların səhifələrində arabir “Molla Nəsrəddin”dən götürülmüş karikatura, felyeton və tənqidli məqalelər veriliirdi.

C.Məmmədquluzadə “Axund ilə keşin vəzi”, “Keçən günlər”, “İrəvan seminariyası və qazının nitqi”, “Erməni və müsəlman övürtləri”, “Ot”, “Sekkiz yüz molla”, “Babiler” və sairə felyetonlarında öz həmvətənlərinə belə bir fikri aşılıyır ki, həyat hadisələrinə ayıq gözle bax, dostunu-düşmənini tanı, elm, maarif və mədəniyyət uğrunda çalış. C.Məmmədquluzadə felyetonlarında çar məmurlarını, din xadimlerini və fanatizmi bütün xalqların düşməni kimi səciyyələndirirdi.

Məlum olduğu kimi, ərəb qəzeti Zaqqafqazıda zəhmətkeş kütütlərinin inqilabi mübarizədən yayındırmaq məqsədilə düzəltdiyi “erməni-müsəlman qırğıını”nı doğrultmağa cəhd edir, belə bir udurma nəzəriyyə iştirakçıları elə siddətlə azara mübtəla oldular ki, təbibrə onların çöle çıxməgini rəva görmedilər”.

C.Məmmədquluzadə Azerbaycan xalqının qabaqcıl ideyəli sənətkarlarını - M.Ə.Sabiri, Ə.Haqverdiyevi, M.S.Ordu-

“Azərbaycanda və onun hüdudlarından kəndə geniş yayılıraq milli oyanışa, yeniləşmə hərəkatına yol açan və azadlıq ideyalarının inkişafına qüvvəli təsir göstərən “Molla Nəsrəddin” jurnalı məhz Mirzə Cəlil dəhəsinin məhsuludur.

**İlham ƏLİYEV,
Azərbaycan Respublikasının Prezidenti.**

badını, Ə.Nəzmini, Ə.Qəmküsarı və başqalarını jurnalın ətrafına toplamışdı. Bu yazıçıları köhnə həyatın mürtece adət-ənənələrini, avamlığı, din xadimlərinin riyakarlığını tənqid edir, xalqın maariflənməsi uğrunda inadla mübarizə apardılar. Molla Nəsrəddinçiləri tekce Zaqqafqazıyanın deyil, bütün Şərq ölkələrinin taleyi düşündürdü. “Molla Nəsrəddin” jurnalı səhifələrində İran, Türkiye, Çin ölkələrinin ictimai-siyasi, mədəni həyatından xəbər verən karikatura və bədii parçalar da bu cəhətdən səciyyəvidir. “Molla Nəsrəddin” dini mövhumat təsirindən ətalet və nadanlıq buxovları altında mürgü vuran bütün oxucularına döñə-döñə xatırladı ki, sözləri oxuyanda fikrə gedin.

“Molla Nəsrəddin” dövrün qabaqcıl adamlarını düşündürən, zəmanətin tələbi olan en vacib məsələləri geniş xalq kütütlərinə çatdırmaq isteyirdi. O, istəyirdi ki, bütün Şərqi məzəlm xalqları ... milli zülm, milli ədəvət, milli etimadsızlıq siyasetinin mahiyyətini, inqilabi hərəkatın və rus xalqının qabaqcıl mədəniyyətinin təsiri nəticəsində sürətli yayılmaqda olan yeni ictimai şüurun mənasını...” başa düşünlər.

C.Məmmədquluzadə “Axund ilə keşin vəzi”, “Keçən günlər”, “İrəvan seminariyası və qazının nitqi”, “Erməni və müsəlman övürtləri”, “Ot”, “Sekkiz yüz molla”, “Babiler” və sairə felyetonlarında öz həmvətənlərinə belə bir fikri aşılıyır ki, həyat hadisələrinə ayıq gözle bax, dostunu-düşmənini tanı, elm, maarif və mədəniyyət uğrunda çalış. C.Məmmədquluzadə felyetonlarında çar məmurlarını, din xadimlerini və fanatizmi bütün xalqların düşməni kimi səciyyələndirirdi.

Məlum olduğu kimi, ərəb qəzeti Zaqqafqazıda zəhmətkeş kütütlərinin inqilabi mübarizədən yayındırmaq məqsədilə düzəltdiyi “erməni-müsəlman qırğıını”nı doğrultmağa cəhd edir, belə bir udurma nəzəriyyə iştirakçıları elə siddətlə azara mübtəla oldular ki, təbibrə onların çöle çıxməgini rəva görmedilər”.

C.Məmmədquluzadə Azerbaycan xalqının qabaqcıl ideyəli sənətkarlarını - M.Ə.Sabiri, Ə.Haqverdiyevi, M.S.Ordu-

fitnəkar siyasetinə qarşı inadla mübarizə aparr, xalqı ayıq salmağa, felaketlərə yol verməməyə çalışır. “Vozrojdeniya” qəzeti 1905-ci il 29 noyabr tarixli 35-ci nömrəsində yazır ki, Tiflisde erməni-müsəlman qırğıına son qoymaq məsəlesi müzakirə edilmişdir. Mitinqdə bu məsələ ilə məşğul olan xüsusi komissiyaya C.Məmmədquluzadə və Ömer Faiq Nemanzadə üzv seçilmişlər.

“Molla Nəsrəddin” jurnalı ayri-ayrı nömrələrində milli ədəvət, etimadsızlıq yaranan “seytanı”, çar mütləqiyətini ciddi şəkildə ifşa edirdi.

Azərbaycan xalqının M.Ə.Sabir, Ə.Haqverdiyev, Ə.Qəmkusar, Ə.Nəzmi kimi bir çox qabaqcıl adamları “seytan eməlini” aradan qaldırmak üçün fədakarlıqla çalışırlar. Onlar tez-tez çıxış edərək xalqları dostluğa, məhrəbanlığa və birliyə çağırırlar. Görkəmli erməni yazarı H.Tumanyan 1905-ci il hadisələri zamanı milli ədəvət əleyhine apardığı təbliğat barəsində yazırı: “Bu saat məni, bir-birinə qarşı silah qaldırın xalqları, qılınclarını qırınlarına qoymaşa inandırıb minlər günahsız insanı vəhşi qırğından xilas etməyim, ədəbiyyat üçün etdiyimdən artıq sevindir”.

Cənubi Qafqaz xalqları “Molla Nəsrəddin” özlərinin havadaları kimi baxırdılar. Təsadüfi deyildir ki, çar fitnəkarları Tiflisde erməni-müsəlman itxiləti tərəfdikleri zaman ermənilər “Molla Nəsrəddin” jurnalının çap olunduğu “Qeyret” mətbəəsinin əmlakını qoruyub saxlamışdır. C.Məmmədquluzadə sonralar bu hadisəni xatırlayaq yazırı: “İntihəsiz təşəkkürə yad edirəm haman iki nəfər erməni cavanlarını ki, erməni mehelləsində bize mühəfiz oldular ve mətbəəmizin özüməz qaytarılması barəsində qərradardı edilər. Kim idilər onlar və hansı firqəyə qulluq edirdilər? Bize məlum olmadı”.

Məlum olduğu kimi, Rusiyada geniş xalq kütütlərinin inqilabi hərəkatı getdikcə gücləndi. Bundan vahiməyə düşən çar mütləqiyəti milli ədəvət siyaseti yeritməklə inqilabi hərəkatı dayandırmağa, təmelində çürüyen kapitalizmin ömrünü uzatmağa cəhd edirdi. Belə bir dövrde Bakı fehlələri çar hökumətinin el atlığı həyəzisiz fitnəkarlıq qarşı kütütlərə arasında qızığın təbliğat aparr, əsrlək qapıbirə qonşu olan xalqları yekdilliye çağırırı.

Məlum olduğu kimi, Rusiyada geniş xalq kütütlərinin inqilabi hərəkatı getdikcə gücləndi. Bundan vahiməyə düşən çar mütləqiyəti milli ədəvət siyaseti yeritməklə inqilabi hərəkatı dayandırmağa, təmelində çürüyen kapitalizmin ömrünü uzatmağa cəhd edirdi. Belə bir dövrde Bakı fehlələri çar hökumətinin el atlığı həyəzisiz fitnəkarlıq qarşı kütütlərə arasında qızığın təbliğat aparr, əsrlək qapıbirə qonşu olan xalqları yekdilliye çağırırı.

Bu ağır günlərdə “Molla Nəsrəddin” şeytanın fitnəkarlığına laqeyd ola bilməzdi. O hələ ilk nömrəsində hadisələrin mahiyyətini xalqa başa salmaq üçün eyhamla yazırı: “Bu ne sirdir ki, erməni-müsəlman vuruşması düşən kimi, hökumət əsgərləri ele siddətlə azara mübtəla oldular ki, təbibrə onların çöle çıxməgini rəva görmedilər”.

“Molla Nəsrəddin” jurnalının 14-cü nömrəsində İrəvan quberniyasında bir kənd təsvir olunur. Bu kəndin camaati yarı erməni, yarı müselmandır. Həyətlərən birində bir “erməni arvadı toyuq-cüccəyə dən səpər”, o birində isə bir müselman arvadı “arxın kənarında qab yuyurdur”. “Xatabala”nın oxuculararasında geniş şöhrət tapmasına səbəb bu idi ki, o da “Molla Nəsrəddin” kimi zəhmətkeş xalqların mənafeyini güdür, geriliyi, cəhaləti, dini xurafata qarşı amansız mübarizə aparr, beynəmiləlçilik ideyalarını təbliğ edirdi.

Bütün bunlar Cənubi Qafqaz və Şərqi xalqları arasında rəğbətə qarışınarı, mülətlərin münasibətlərində demokratik meyilləri, əlaqələri gücləndirirdi.

verdi ilə müsəlman İmamverdinin ailəsini xatırladır.

Cəfər Cabbarlı “1905-ci ildə” əsərini qələmə almamışdan iki qonşu xalqın həyatını dərindən öyrənmesi haqqında yazırı: “Mən Gürcüstanda, Ermənistanda və Dağlıq Qarabağda olduğum zaman bir çox mülətlərə rast gəldim. Bunlar sakitcə yaşayırdılar.

Bütün bu xalqların ev əşyasi, kənd təsərrüfatı, alətləri, nəğmələri və rəqsələri bir-birinin eyni idi. Elə isə bəs bu xalqları uzun müddət qanlı vuruşmala nə məbur bur etmişdir? Bu məsələni dərindən öyrənməyə başladım”.

Sübəhəsiz ki, C.Cabbarlı 1905-ci il hadisələrini öyrənərkən “Molla Nəsrəddin” jurnalını bir daha nəzərdən keçirmiş, orada təsadüf etdiyi “Qafqazda hürriyyət”, “1905-ci ildə Qafqaz iğtişaşında” və sairə karikaturalardan təsirlənmişdir.

Bakı, Təbriz, Tiflis şəhərləri kimi, İrevan da “Molla Nəsrəddin” jurnalının diqqət mərkəzində olmuşdur. Bunu jurnal səhifələrində gedən materialları da sübut edir. C.Məmmədquluzadə öz felyetonlarında çox zaman müsəlman alemini ayrı-ayrı mülətlərin ictimai həyatı ilə qarşılıqlı müqayisə edir.

Məlumdur ki, C.Məmmədquluzadə Tiflisdə olduğu müddətdə qabaqcıl, ictimaiyyət arasında görkəmli jurnalı, beynəmiləlçilik yazıçı kimi tanınmışdı.

Demokratik istiqamətlə “Xatabala” jurnalının redaktoru Qaregin Yeritsyan jurnalı, Q.Yeritsyan C.Məmmədquluzadə zamanı C.Məmmədquluzadəni doğma xalqına bütün varlığı hissi ilə bağlı olan vətənpərvər kimi səciyyələndirmişdir. Hazırda Leningrad şəhərində yaşayan 90 yaşlı qocaman ictimai xadim Q.Yeritsyan C.Məmmədquluzadənin yubileyində iştirak etmək, mütəfəkkir ədibin ağır günlərdə fədakarlıqla mübarizə aparmasından danışmaq arzusunda olduğunu bildirmişdir. “Molla Nəsrəddin” jurnalının nəşrindən iki ay sonra ilk nömrəsi çıxan “Xatabala” (1906-1916-ci illər) jurnalı öz səhifələrində “Molla Nəsrəddin” jurnalının ağır, böhranlı günlərində dəfələrlə onun havadarı kimi çıxış etmiş, onun cətin, şərflə, mübarizə yolu onlara alqışlamışdır.

“Xatabala”的 oxuculararasında geniş şöhrət tapmasına səbəb bu idi ki, o da “Molla Nəsrəddin” kimi zəhmətkeş xalqların mənafeyini güdür, geriliyi, cəhaləti, d